

כי הבל הַיֵּשׁ וְשִׁקְר הָאֵין

מה מגדיר עבורנו את המציאות? מה מגביל את הבנתנו אותה, ומה מאפשר להמריא ליצירה ותובנות אנושיות מפעילות? האם העולם כפי שהוא, הוא אכן העולם כפי שהוא, או שמא השתקפות מעוותת כלשהי של משהו שמעבר לעיננו ולהבנתנו? האם העולם הוא הצצה חטופה אל משהו שונה לגמרי מה שאנו יודעים, מבעד לצוהר צר שמוגבל על ידי חושינו ותודעתנו בלבד? נביט בקצרה על הַיֵּשׁ, המובן כמעט מאליו, ונשאל, האם הוא הכל, או שמא יש דבר מה נוסף, מסתתר מעבר לפרגוד אי-ידיעה והבנה, ועבורנו הוא פשוט אֵין? נמצא שאפילו מבט חטוף בסוגיה זו, טומן בחובו הפתעות קוגניטיביות.

מהו בעצם הַיֵּשׁ? אם קיים יֵשׁ, הרי לצדו חייב להיות גם אֵין, במקום בו אֵין-יֵשׁ, להבנתנו לפחות. אך כפי שנראה כאן בהמשך, על פי מיטב ההכרה והידע המדעי, הַיֵּשׁ שאנו מכירים ומודעים לו, רחוק מהאינטואיציה שלנו לגביו, ומצד שני, הָאֵין – אף הוא מבלבל ומטריד: האם הוא ריק, כלום פשוטו כמשמעו, או אולי הוא כל המשהו שאין לנו מושג אודותיו ולא נותר אלא להתעלם ממנו ולהגדירו כְּאֵין? או אולי זהו רק מושג שגויס לטובת המיסטיקה העוסקת בהשערות מה מעבר לַיֵּשׁ, וכל עיסוקה הוא בחקר בהשפעה של משהו שמעבר לַיֵּשׁ, על המציאות שלנו כאן ועכשיו? אך גם בכך לא סיימנו להתוות את גבולות התעלומה, כי הַיֵּשׁ והָאֵין לא מספקים את התמונה המלאה. מה בעצם מגדיר עבורנו את הַיֵּשׁ? מה מנגיש אותו אלינו, ומה מוסתר מאתנו? אם נהיה כנים עם עצמנו ונלמד להשתחרר מעט מתבניות חשיבה שהורגלנו להם, למרות הסיבוך הקוגניטיבי הצפוי, נמצא שבין ה- 1 ל- 0, שחור-לבן, יֵשׁ וְאֵין, קיים מצב שלישי, שהוא עולמנו הפנימי, התודעה, ששולט למעשה בהגדרת גבולות הַיֵּשׁ עבורנו, ומכאן גם נגזר הָאֵין, הלא-יֵשׁ.

נתנחם בכך שמבוכה קוגניטיבית זו מלווה את אבות אבותינו החושבים, כנראה מאז שהבינו שהם למעשה חושבים. הניסיון לפשר בדרך כשלהי בין הַיֵּשׁ, מה שאנו יודעים וחווים, לבין מה שלא, מצוי באמרה "לדעת שאנחנו יודעים מה שאנחנו יודעים, ולדעת שאנחנו לא יודעים מה שאנחנו לא יודעים – זהו ידע אמת", [מיוחסת לקונפוציוס הסיני (מאה 5 לפנה"ס)], כמו גם לניקולאוס קופרניקוס האסטרונום הפולני הידוע (מאה 16)], אך גם להגדרה של ידע כזו, כפי נראה בהמשך, יש מקום לעדכון, שמבטא חיפוש הבנה עמוקה יותר בתחום האפור בין מה שאנו יודעים וחווים, לבין מה שאיננו יודעים ו/או לא קיים.

קל לנו לקבל ולהכיל את מה שקיים, את הַיֵּשׁ, לו אנו מודעים באינטואיציה בסיסית, ללא כל צורך לנמק, להתפלסף ולתת דין וחשבון. קל להבין את המשפט "אני קיים, כאן ועכשיו" – נוכחות שלא ניתנת לפקפוק, ואין צורך לגייס לשם כך את רנה דקארט המצוטט בנושא ("אני חושב משמע אני קיים"), שהוטרד הרבה יותר מהכישלון המובטח בכל ניסיון רציונאלי להוכיח נוכחות האל, ולכן סיבך אותנו באמרה זו, המצוטטת כיום בשיח הציבורי כאמת עליונה. עבורנו הקיום שלנו זו עובדה, גם אם יספרו לנו שאין זו אלא תעתוע התודעה והקוגניציה. כך גם מראה העץ, ציוץ הציפור מבעד לחלון, תחושת המגע פיסי של האצבע בשולחן וכל חווית יֵשׁ באשר היא. זה שנאמר לעצמנו שהכל אשליה ובעצם ניתן להטיל ספק בעצם קיומנו כֵּיֵשׁ, לא תשנה דבר, ורק תמלא אותנו בתחושה שאנו מוליכים עצמנו שולל ללא צורך.

גלגולו של האין

כנראה שמושג האין (nothing) לא הטריד את אבותינו, או לפחות לא תועד כך. בעת העתיקה המושג אין לא נתפס במובן של כלום, ריק מכל יש, אלא כ- אין (is not, absent), כמשהו מוכר שקיים היכן שהוא, אך הוא נעדר כאן ועכשיו. כך למשל נמצא לכל אורך ספרי המקרא שימוש בתבנית >אין כאן משהו<. משהו שבעקרון קיים, אך מסיבות שונות איננו כאן ועכשיו. המילה "אין" מופיעה לעיתים נדירות (נזכר שהניקוד סופח לכתב המקרא בדיעבד, מאה 10 והלאה), אך גם הוא למעשה במובן של אין.

נופתע להיווכח שתעוד המונח אין בעברית, במובן כל מה שבה אינו ידוע ואינו נגיש כמו הַיֵּשׁ, ונחשב עבורנו ככלום, ריק, מוכר לראשונה בעולם ההגות היהודי רק החל ביצירתו של שלמה אבן גבירול (מאה 11), והוא נראה חידוש לשוני במשמעות זו שלא היה קודם. כך כתב אבן-גבירול על תאור הבריאה- בריאת הַיֵּשׁ מתוך אין:

"... לְמִשְׁךְ מִשְׁךְ הַיֵּשׁ מִן הָאֵין / כְּהַמְשֵׁךְ הָאֵין מִן הָעֵין (...). וְקָרָא אֶל הָאֵין – וְנִבְקַע / וְאֶל הַיֵּשׁ – וְנִתְקַע / וְאֶל הָעוֹלָם – וְנִתְקַע". [מתוך הפיוט "כתר מלכות", אבן גבירול]

מאז ועד היום הטרמינולוגיה המיסטית בעברית לא פוסקת מלהשתמש בביטוי אין, באינסוף הקשרים בתאור מקור הבריאה של החומר, האלוהות הנסתרת מעין אדם, וכנהגדה לעולם הקיים שנברא פעם בעבר. האין הפך לתאור מהות מושלמת ואינסופית ממנה החל האלוהים את הבריאה, והַיֵּשׁ הוא עולמנו החומרי, הזמני והנחות. נמצא זאת למשל בביטוי קבלי "אין אלוהי", כמו גם במושג הצמצום הקבלי, האין כחלל פנוי שהותיר אלוהים כדי לברוא את העולם.

לצד זה, נמצא את הדיון שלא נגמר לאורך הדורות, שמעורר מחלוקות תאולוגיות, פילוסופיות, ואף גולש לשיח המדעי העדכני להיום: האם תתכן בריאה יש מאין, או שמא, מדובר בַיֵּשׁ שהיה מוצנע לפני הבריאה, ונחשב בעינינו כאין, עד שהגיה מתוכו? גם כאן נראה, שהאינסופיות שלנו, שאין לנו על מי לסמוך אלא עליה, טועה ומטעה.

נמצא את האין בכתבים הבודהיסטים העתיקים, כ-שוניא (או שוניאטה), תפיסה שביסודה היא אמנם שלילה, אין, ריק מכל דבר, אך בו זמנית גם ההפך - כחיוב, מסמלת את הכל, השלם האבסולוטי, האינסופי המוחלט. כך גם בתרבות המערב לדורותיה. למשל: ex nihilo nihil fit (דבר לא יצא מכלום, לטינית) שמקורו עוד בקוסמולוגיה היוונית העתיקה – שלא יתכן יש מאין, כי רק כלום יוצא מאין, הטרידה את ההגות האנושית המערבית בוויכוחים אינסוף למעשה עד ימינו. ביטוי זה ידוע גם כאבן פינה ספרותית, שמצוטטת בהקשרים תרבותיים ופילוסופיים שונים רבים, מאז שנכתב על ידי שייקספיר, שאם רוצים תוצאה קונקרטי, צריך להתבסס על משהו, ולא על השערות שמימיות, מילים ריקות, ציפיות לב, או ציפייה פסיבית:

"How? Nothing will come of nothing. Speak again" - [המלך ליר, מערכה 1 תמונה 1].

כך הפכה האמרה העתיקה של אריסטו - "הטבע לא סובל ריק", אבן בסיס לתפיסות מדעיות, פסיכולוגיות, רוחניות, מיסטיות ודתיות.

ניווכח שוב, שההנחה שהבנתנו את העולם גדולה לעין שיעור מזו של אבותינו, אף היא הנחה יהירה ומופרזת למדי. תאוריות מתמטיות עדכניות מרהיבות, ניבוי וגילויי חלקיקים תת-אטומיים, כוחות ואופן פעולתם, כמו גם קרינה המתבטאים גם כאנרגיה, לא חידשו באמת את מהות המושגים המרכזיים שטורדים את ראשו מקדמת דנה. לשם המחשה של טיעון זה, נדמה לעצמנו כיצד איש מדע יסביר כיום את היש לקהל הרחב בלשון פופולרית. הוא יתאר את היש בעולם כתוצר של התקבצות חלקיקים קטנים מאד ובלתי נראים (אטומים), המצויים בעקרון במרחב ריק. הוא יוסיף, שהחלקיקים הבלתי נראים ובלתי מורגשים האלה, הם מקור לכוחות משיכה ודחיה, וכך הם משפיעים ומושפעים מחלקיקים אחרים. באופן זה כל היש בעולמנו הנו התקבצות של סוגי אטומים שונים למולקולות שונות, המתקבצות לגופים גדולים יותר, וכך למעשה כל הדומם, הצומח והחי בעולם נוצר ומתקיים.

נמצא שמחשבה כזו הייתה חלק מהגות מאבות אבותינו שחשבו גם כך. יש כנוצר מיש בלבד, שלעצמו הוא מורכב ממקבצים שונים של חלקיקים שונים קטנים, שכל אחד מהם הוא בלתי נראה ובלתי מורגש. שינוי קטן בטרמינולוגיה למונחים מוכרים כיום, היה הופך את הציטוט שלהלן (מאה 1 לספירה), למשהו עדכני, ברוח הדברים של איש המדע שהובאו כאן:

"היסודות המרובים [חלקיקים קטנים בלתי נראים] מתלכדים באלפי אופנים מזמן קדום עד אין סוף, תחת הלחץ של התנועות שהם מקבלים, ושל הכובד העצמי שלהם, ומנסים כל מיני הרכבות שאפשר ליצור מהם (...). הם מראים כל מיני סוגי חיבור ותנועה, באים לידי התקבצות לגופים, שהם הם המקור לגופים גדולים יותר, כמו הארץ, הים, השמיים, בני האדם והחיות" [מתוך ספרו של לקוארציו קארוס De rerum natura – (על טבע הדברים), חלק חמישי, על הבריאה].

אך נחזור למדע העדכני כיום: **חשבתם פעם ממה אנו עשויים?**

הביולוג יאמר: מספר דליי מים עם קצת מלחים, הכימאי יאמר: רוב רובו של הגוף הוא חמצן (65%), מימן (18%) ופחמן (9.5%), והפיזיקאי הציני יאמר: **כלום, אנו עשויים מאין**. אמירה זו מיוחסת לאסטרונום הידוען [קארל סאגן](#), שרצה להמחיש לציבור הרחב בנימוקים מדעיים בסיסיים, את גודל אי ההבנה שלנו את היש, שלכאורה הוא נגיש וברור שהוא ישנו.

החישוב לשם המחשת אמירה זו הוא די בסיסי: כיום כל אחד יודע שאנו עשויים מאטומים, אך פחות יודע שהם למעשה חלל ריק, אין. זאת בהתבסס על מבנה האטום, שפוענח רק בתחילת המאה ה-20, שהוא גרעין (פרוטונים וניטרונים) כשאלקטרונים, קלים ממנו בהרבה, סובבים אותו במרחק מה ממנו. ניקח לדוגמא את אטום המימן, היסוד הנפוץ ביותר ביקום כולו (75%). במרכזו פרוטון בודד, והרחק ממנו מסתובב סביבו אלקטרון אחד. אם נדמה מתמטית את [רדיוס הפרוטון](#), גרעין אטום המימן, לגודל רדיוס של כדור-רגל תקני (כ-18 ס"מ), ונכיל בהתאם את [המרחק הממוצע לאלקטרון](#), נקבל מרחק בלתי נתפס: האלקטרון מרוחק מגרעין האטום (שהפכנו לגודל כדורגל) כ-8.5 ק"מ. אם נחשוב כמה מקום תופס כדור-רגל בתוך מרחב שרדיוסו 8.5 ק"מ, נוכל להבין שהאטום בפרט, ואנו בכלל, כולנו בעצם חלל ריק ממש, עם כמות חומר זניחה ביותר.

נמשיך להדגים זאת על גופנו: אם ניקח רק את החומר, שהוא מקבץ כל גרעיני אטומי הגוף שלנו והאלקטרונים, ולא נתחשב במרחק של האלקטרונים מגרעין האטום, ולא במרחק בין האטומים במולקולות השונות, גופנו יתכווץ לגודל גרגר מלח זעיר כמעט בלתי נראה. כל החברה האנושית על מיליארדי האנשים, תתכנס לנפח של קובית סוכר בגודל של 1 ס"מ מעוקב לערך.

נוכל להמחיש את הריקנות בעולמנו בתרגיל מחשבתי נוסף - מערכת השמש: אם נרכז את כל הפלנטות אל תוך השמש כמו שהן, היא תתפח מעט, באופן כמעט לא מורגש, אך כל מערכת השמש העצומה, שהמרחק עד לנפטון, הפלנטה הרחוקה במערכת השמש (פי 30 ממרחק הארץ לשמש, כ- 4,500 מליון ק"מ), תהפוך למעשה לריק, לכאורה אין.

גם בכל היקום נמצא כמות חומר זניחה לגמרי, באוקינוס אינסופי של אין. תמונת היקום, כפי שמשוחזרת מתמונות שמתקבלות מהטלסקופים השונים, היא מארג מדולדל הנראה כמו רשת של מיליארדי גלקסיות, מקובצות במעין קורים דקים מאירים, וחללים ענקיים ריקים ביניהם. גם היקום כולו הוא למעשה אין.

היש אינו מה שאנו חושבים

ברור לנו מהנתונים שלמעלה, שמהו מאד שגוי באומדני הריק המוצגים, לעומת כמות היש. לא נראה שגם אם נכריז ונחזור על כך שוב ושוב, ששולחן הכתיבה שלפנינו, או היד שלנו הם ריק, אין, נפתור דבר משמעותי בסוגיה, שכן הנסיון שלנו ותחושתנו אחרים לגמרי, ולא משנה הנתונים המדעיים ומה יספרו לנו.

לשם כך, נחזור לאטום המימן הריק לכאורה: מה שלא לקחנו בחשבון הוא הכח המושך את האלקטרון לפרוטון, שבמקרה זה הוא הכח החשמלי. למעשה כל חלקיק יוצר סביבו שדה-כח של משיכה ו/או דחיה (המדע יודע לספר לנו כיום על 4 סוגי כח שונים), שבא לידי ביטוי בהשפעה הדדית בין חלקיקים. כך האלקטרון קשור לגרעין האטום, על אף המרחק העצום ביניהם, כך חלקי גרעין האטום קשורים ביניהם לגרעין, כך גם פלנטה נפטון קשורה לשמש, על ידי כח הכבידה, למרות שהיא מרוחקת ממנה מרחק עצום, וכך נמצא את מרכיבי היקום כולו. רוב רובו המוחלט של היש אינו "חומר" גשמי שאנו מורגלים לחוש, לגעת ולדעת. רובו המכריע הוא כח ואנרגיה בלתי נראים, ובמאמר מוסגר, אלה מושגים שלא מובנים באמת לקוגניציה שלנו, ונראה שההבנה האינטואיטיבית שלנו לא נועדה לשם כך, אלא רק באמצעות עטיפה של מתמטיקה מופשטת.

לשם המחשת שדה-הכח, נחזור אל השולחן שלפנינו וניגע בו עם האצבע. היא אינה חודרת אותו, ושפשוף פני השולחן המוצקים עם האצבע מעלה חוויה של חספוס עדין, והפעלת כח תורגש כלחץ על האצבע שלא תוכל לחדור אל תוך השולחן. המגע של האצבע עם השולחן איננו באמת מגע של גרעין אטום שבקצה האצבע בגרעין אטום שבשולחן. למעשה אנו חשים את החיכוך, דחייה של הכח החשמלי בין האלקטרונים שבפני השולחן לבין האלקטרונים שבאצבע שלנו.

כאן המקום לשאול: האם ייתכן בכלל ריק מוחלט? אין? להבנתנו המוגבלת, התשובה היא – לא, לפחות על פי הידוע לנו כיום. על פי תאוריית הקוונטים שהתפתחה במהלך כל המאה ועשרים ואילך, קיימים שדות כוחות בכל מקום ואתר במרחב. לעיתים מתרחשות תנודות בתוך הריק (vacuum "fluctuations"), ומתוך הריק נוצרים חלקיקים מאין ליגש וההפך. כלומר, גם [ריק מוחלט הוא לא באמת ריק](#), אלא מרחב לא יציב, מסתיר ומגלה בקצב ובנסיבות לא מובנות לנו, מגוון חלקיקים

משונים ואינטראקציות ביניהם. ההסבר המדעי ליצירה מאגין ליש וההפך הוא קצת אירוני, שכן הוא מדבר על שני סוגי יש, בהתחברם יחדיו הם הופכים לאגין, ולהפך – כך האגין יוצר שני חלקיקים משני סוגי היש. לכל חלקיק יש את החלקיק ההפכי לו, "אנטי-חלקיק", ואיחוד בין השניים נותן אפס חומר, מאיין (הופך לאגין) את שני החלקיקים לאנרגיה. כך שלמעשה מצאנו, שקאגין איננו ריק, אלא שיווין במספר החלקיקים והאנטי-חלקיקים. במילים אחרות, אגין הוא מקום בו מצויים ביחד שני סוגי יש, שמבטלים אחד את השני למעין אגין שהופך באבחה ליש ולהפך.

לא נותר אלא להזכיר שוב את האמרה של אריסטו, מאבותינו הרוחניים (מאה 4 לפנה"ס), שאמר, גם אם, למיטב ההבנה המדעית של היום, לא ידע באמת מה אמר: "הטבע לא סובל ריק".

התודעה כמעצבת מציאות

לפאזל של המציאות על היש ועל האין שבה, חסר עוד מרכיב בסיסי. מרכיב שמנהל את הגבולות בין הגלוי לעין שלנו, לבין הנסתר ממנה. חלק ידוע במרכיב חסר זה, אך כנראה לא הכל, היא הקוגניציה האנושית, שהפליאה לפתח את המדע והמתמטיקה, ואף לפתח אמצעים להבחין בחלק גדול מהנסתר לעיננו בחומר, שהם קרינה ואנרגיה. באמצעותם הרחבנו את אופק אפשרויות להבין ולשנות את הסובב לטובתנו. אך גם בזאת נראה שאין בכך די.

היטיב לתאר היעדר מרכיב חשוב זה, חתן פרס נובל לפיזיולוגיה ורפואה (1937) [אלברט זנט](#)

[ג'ורג'י](#):

"חיפושי אחר סוד החיים, הסתיימו באטומים ואלקטרונים אשר הנם חסרי חיים לחלוטין. לאורך הדרך חמקו החיים עצמם מבעד לאצבעותיי"

הכוונה שחסר עדיין גורם מתווך בין המציאות הנוכחית, החומר, לבין מה שמעבר לה. מתווך שלא נתפס כיש, אך קיים בעיננו ולא ניתן להתכחש לו ולהתעלם ממנו, כי הוא נוכח בעצם תפיסתנו שלנו את העולם. מתווך שלמעשה הוא מרכיב באישיותנו שהאחראי על מה שאנו רואים, חווים, יודעים ומבינים קוגניטיבית כמו גם האחראי מה להסתיר מעיננו ולא לראות, לחוות, להבין ולדעת. מרכיב המאפיין עבורנו את המציאות הגלויה לפנינו, ובאמצעותו אנו למעשה חווים את מהו היש בעיננו, ומה אינו-יש בעיננו.

למרכיב זה בחרנו לכנות כאן "רוח", המוכר גם בכינויים אחרים המבטאים אותה באופנים שונים, כמו "תודעה" למשל, שמקיפה את החלק המרכזי במשמעות מושג זה, אך לא את כולה, שכן לגיטימי לסבור שהרוח מעורבת גם בסמוי מן העין, "מעבר" לתודעה, למרות שלא ניתן באמת לדעת ולהבינו.

על הרוח והחושך

כל נסיון להגדיר, לתפוס, להבין ולחקור את המושג רוח נתקל בפרגוד אי-ידיעה אטום וחשוך לגמרי. ככלל נראה, שמרכיב זה בסיסי בתפיסתנו את העולם, אינו יכול בעצם תפקודו להיות אוביקט חקירה ודרישה, שכן הדבר דומה למעשיה של הברון מינכהאוזן, ששלף עצמו ואת סוסו מביצה טובענית, כשהוא מושך את עצמו בשערותיו שלו. לשם כך אנו זקוקים לנקודת צפייה חיצונית, נקודת משען חיצונית כדי להזיז את העולם, כדברי ארכימדס, שאיננה קיימת. איננו יכולים להיות בו זמנית אנחנו, הנחקרים, וכצופה אוביקטיבי מחוץ לנו.

לכאורה, ניתן לטעון, שאפשר לחקור אנשים אחרים, ובכך אכן עוסקים מדעי הפסיכולוגיה לדורותיהם. אך כאן אנו נתקלים במכשול לא צפוי, שכמו אופק, שככל שמתקרבים אליו הוא מתרחק.

האם נגזר עלינו להשלים שהרוח תסתתר תמיד בחסות חשיכה של אי-ידיעה?
לשם מתן תשובה לסוגיה זו נסקור מספר גישות מרכזיות להבנת הרוח.

ההסבר המקובל מראשית החברה האנושית המתועדת באופן כלשהו, הנו האלהים. מבלי להתייחס למשמעויות הפולחניות, לשם מה ומי הם משמשים, הסבר זה העתיק את אי הידיעה אודות הרוח אל גורם חיצוני לנו, אך לא מוסיף דבר משמעותי להבנתנו, אלא איש איש לאמונתו ונחמתו, איש איש והסיפור שהוא מספר לעצמו ולחבריו.

הסבר אחר הוא התעלמות מהסוגיה, טענה שאין רוח אלא רק חומר. רבים מקרב חוקרי טבע ונפש בעידן הנוכחי, ולמעשה לאורך על ההיסטוריה ההגותית האנושית הידועה לנו, פותרים זאת בהנחה, שלא מדובר אלא בחומרנות ותו לא. החומר מעצב את היש, המציאות כפי שהיא, באמצעות חוקי טבע המוכמנים בו. במילים אחרות, גם אם אנו לא רואים את המציאות המלאה, "התמונה הגדולה", היש החומרי "יודע" מעצם מהותו החומרית, כיצד ואיך לנהוג עם יש נוספים, וזו היא תמונת העולם הנגלית לעינינו, ואין בילתה. האבן לעולם תיפול מטה, הענן יעוף תמיד עם הרוח, והאור יוחזר מהקיר, כי זה טבוע בהם, בעצם טבעם החומרי. בספרו של י. שטייניץ "טיל לוגי מדעי לאלוהים ובחזרה" מראה המחבר, עם הפניות לפילוסופים והוגים אחרים, שרציונאלית לא נראה באמת שטיעון חומרי כזה משכנע במיוחד, כי לשם כך יש צורך במתכנן-על ראשוני של טבע החומר, שיאפיין את חוקי הטבע, ויטביע אותם בחומר. אך מאחר ומראש התפיסה החומרנית מניחה היעדר מתכנן כזה, ניכרת כאן סתירה לא פתירה כלל. על סתירה זו מסרב ההוגה החומרי להגיב, כי אין לו נימוק משכנע, או לחילופין, אם נתעלם מהתפלספויות מילוליות ריקות ממשמעות הקיימות למכביר, נמצא שהוא מתקבע בעמדתו החומרנית בטענה שאין כל הסבר אחר מניח את הדעת.

בעיון קצר במושג רוח, שזה עתה הבאנו למרכז השולחן, אין כל צורך להמציא את הגלגל בחיפוש אחר תשובה. במבט חטוף לדברי אבותינו באשר הם בעניין, ושלל מקורות מתרבויות אנושיות מקדמת דנה, נגלה שחלק מרכזי בהגות האנושית, עוסקת "בעולם של מעלה" כהווייה נפרדת מהיש החומרי, שנוכח ונמצא במציאות שאנו חווים, וזו היא התודעה האישית של כל אחד מאתנו, הכרת עצמנו והעולם.

על פי [תורת האידיאות של אפלטון](#) וחבריו (מאה 4 לפנה"ס), המציאות אותה אנו תופסים על ידי התודעה האישית שלנו, שמסתייעת לשם כך בחושים, היא השתקפות מציאות אובייקטיבית אידיאלית נעלה יותר, עולם אידיאות, עולם מושלם ונצחי. לכל אובייקט ולכל תכונה בעולם החומרי יש מקביל בעולם האידיאות המושלמות. על פי רעיון זה, המציאות הגלויה לנו, היא השתקפות מעוותת של העולם האידיאי - המושלם והנצחי, חסר ולא שלם בעולם החומרי המלא פגמים וסתירות. כלומר, המציאות בעינינו היא השתקפות מבעד לצהר קטן ומוגבל על ידי התודעה. הדגמה לרעיון זה, ותיק יותר מאפלטון וחבריו, נמצא בדימוי ההינדי של העולם המושלם כעץ הֶבְּנֵיָא, והשתקפותו הפגומה והמעוותת במי הנהר כשצמרתו למטה וגזעו למעלה, כמציאות החומרית והאגו שלנו, ששואף לפעול רק למען רווחתו האישית.

"אלוהים אמר: מספרים על העץ הנצחי כי שורשיו למעלה וענפיו למטה. עליו [העלים של] הם מזמורים וודיים [וודה- אסופת הלכות, עיון, תפילות ומזמורים מקודשים]. מי שידע אותם, יודע את הוודות. ענפיו משתרעים למטה ולמעלה, ניזונים ממידות הטבע. מושאי החושים הם ענפיו החדשים, ושורשיו, הקשורים לפעולות נושאות פרי [לשם רווח אישי], מתפרשים מטה לכול עבר בעולם האנושי." [בהגוודגית פרק 5, פסוקים 1-2]

במקורות היהודיים אנו מכירים את "ירושלים של מעלה וירושלים של מטה": "וכן דָּבַר [יעקב] בלילה אשר ישן על האבן וראה ירושלים בנויה בארץ וירושלים בנויה בשמים" [מדרש בראשית רבתי פרשת ויצא] ומאוחר יותר על ציר הזמן למדרש זה ואחרים, נכתב בספר הזהר:

"... כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, בראו כדוגמה של מעלה, שיהיה העולם הזה בדמות העולם של מעלה, וכל הגוונים של מעלה התקינם למטה, שיתדבק ויתקשר עולם בעולם" [זהר, ח"ב, רכ"ב]

מספרים שעד שנות ה-90 במאה ה-20 חוקרי מח, ניאורולוגים, פסיכולוגים ואחרים לא העזו לדבר בקול אודות חקר מהות התודעה, שהיתה מעין טאבו, מוזר, שחוק עד דק, ומצד שני לחלוטין נטול הסבר ומובן מכדי לקחת מחקר זה ברצינות, וחלק מהמדענים היו מסכנים את המוניטין שלהם על ידי השתתפות בדיונים מעין אלה. כמעט שלשה עשורים מאוחר יותר, הצטברה כמות מדהימה של מידע על המוח. לא עובר שבוע מבלי להיתקל לפחות בעוד דיווח מדעי אודות גילוי עוד אזור במוח הקשור להימורים, נטיה פוליטית, עצלות, אהבה על שלביה השונים, חרטה וכד' - ואלה רק המחקרים שעושים את הכותרות. לצד זה, האינטליגנציה המלאכותית: רבים מדי מהעוסקים בה מפריחים תחזיות מופרכות לצרכי יחסי ציבור וגיוס משאבים, שעוד מעט קט אנו מעבירים את תכולת הזכרונות והמודעות שלנו מהמח להתקן מלאכותי ולהפך.

אך כמו וירוס עקשן שגורם לפריחה ברגע הכי לא מתאים, כך צצה ברקע ההבנה, שלמעשה אין לנו מושג מה היא התודעה. מהו המרכיב המרכזי בעולם הפנימי שלנו, שמנהל אותנו, משגיב ומגביל, מקצה לנו את גודל המרווח, רוחב הצהר בעדו אנו תופסים את המציאות, ומונע מאתנו את היכולת לשלוט בה. גם מקרב החוקרים העדכניים ביותר במדעי המח מודים באופן לא רשמי, שכנראה המכשול גדול מדי בכדי שמיום כזה או אחר למיפוי המח, עד לרמה של נירון בודד, יפתור את התעלומה.

בכתבה בעיתון גארדיאן (דצמבר 2015) "[מדוע גדולי המוחות בעולם אינם מסוגלים לפתור את מסתוריות התודעה האנושית](#)" מודה בגילוי לב כריסטוף קוך, המדען הראשי של מכון אלן למדעי המוח (ווישינגטון), וגורם מרכזי במיזם הממומן במיליארדי דולרים למפוי המוח האנושי:

"מהכרות עמוקה של כל שיטות הסריקות את המח, עד לרמת פעילות של נירונים בודדים, המודעות חייבת, איכשהו, להיות משהו נוסף - מרכיב נוסף בטבע."

אחרים מהתחום, בעלי שם רבים בתחומים הרלוונטיים למח, להתנהגות וקוגניציה, מדעי המוח ועוד, סקפטיים הרבה פחות. הם מאמינים שבסופו של דבר ימצאו שהתודעה היא מצבי מוח בלוגיים-חשמליים. הם טוענים שתולדות המדע יודעים לספר על מקרים רבים שבהם אנשים חשבו שלתופעה מסוימת, ייחודית לחלוטין, לא נמצא מנגנון סביר עבורה שיוכל להסבירה, לעולם לא נוכל לפתור אותה, והתבדו. כך שאין סיבה נראית לעין שגם סוגיה זו לא תיפתר באופן מלא.

אפשרות ביניים מציע הפילוסוף ג'וש וויסברג (אוניברסיטת יוסטון), שאנו כמו סנאים שמנסים להבין מכניקת הקוונטים, או במילים אחרות, זה פשוט לא יקרה. כלומר הבנת התודעה לא אפשרית לא בגלל שיש משהו נוסף שאיננו מודעים לו, אלא מורכבות הגוף האנושי, המנוהל על ידי התודעה שהיא חלק ממנו, גדולה מדי מכדי שנצליח לפענחה.

כך או כך, העבודות מדברות בעד עצמן. למרות המאמץ העצום המושקע בפיענוח מהות התודעה, אותה הרוח שאנו דנים בה כאן, על רקע ההתקדמות המרשימה של חקר נפש וגוף האדם בכלל, וחקר המוח בפרט, באמצעות איסוף שקדני של מידע ביולוגי, פסיכולוגי ואחר, על ידי אלפי חוקרים במאות מוסדות מחקר ובתי חולים אוניברסיטאיים בכל רחבי העולם כיום - יש להשלים עם העובדה החותכת, שאיננו מתקרבים להבנה של מה הוא למעשה עולמנו הפנימי, ולהודות שדרך פעולתו איננה נגישה עבורנו, לפחות עד כה.

יש להודות שאיננו מבינים באמת מה היא מודעות עצמית, מעבר לסברות, תפיסות ואמונות. עלינו להשלים עם כך, שייתכן שבאמת אין בידי היכולת האנושית, לפחות על סמך נסיון העבר ובטוח הנראה לעין, כלים, בינה, דעת וכל יכולת תבונית, לנמק ולהסביר מה הוא האינדיבידום (individuum, מילולית – בלתי מחולק) שהוא מהות האדם, העצמיות הפרטית השלמה, "האני" שהוא זהותו ומהותו של כל אחד מאתנו. זאת בניגוד לגוף שלנו השביר, שמורכב מאברים ומרכיבים המתכלים עם הזמן. יש להשלים שלא נצליח לפרש ולהסביר את הרוח במונחים חומריים, כמו שאנו מאבחנים בהצלחה את הגוף, וכל נסיון כזה נועד מראש לכישלון.

מעניין לראות תובנה זו, של אי יכולת מובנית בהבנת עצמנו המנהל את התנהגותנו, רגשותינו והלכות חיינו, בדעת גדולים מהעבר שמדברים אודות חוסר היכולת, המובנית כנראה בנו, להבין מה היא בעצם רוח. למשל, בספרו **אתיקה**, לועג שפינוזה על משנתו של הענק בן-דורו, הפילוסוף הנודע **רנה דקארט** שמצא כביכול קשר בגוף בין החומר לרוח, ואף העניק הסבר מכניסטי לקשר זה באמצעות "רוחות החיים" (spiritus animals). מושג שדקארט המציא או שאל מכתבים עתיקים - חלקיקים בעלי חומריות מזערית, ולכן אינם נראים, הנעים בגוף ומקשרים בין הרוח/הנפש לגוף. כך משתומם שפינוזה בספרו, כיצד זה איש גדול ברוחו כדקארט, מדבר דברים חסרי הגיון לדעתו, כשהוא מנסה לייחס לרוח תכונות חומריות [אתיקה, חלק ה, הקדמה; תרגום לעברית י. יובל]:

"דקארט מצדד לא במעט בדעה זו. שכן הוא סבור כי הנפש או הרוח מאוחדת באופן מיוחד עם חלק מסוים של המוח, הקרוי בלוטת השקד [אמיגדלה], שבאמצעותה הנפש חשה בכל התנועות המתעוררות בגוף, וכן במושאים החיצוניים, (...) והתנועה הקלה ביותר של רוחות החיים (...). זו היא דעתו של אדם דגול זה, עד כמה שאני מסיק מדבריו, ואלמלא הייתה חריפה [אבסורדית] כל כך, לא הייתי מאמין שיצאה מאדם גדול כמוהו."

כדי להיות הוגנים עם דקארט, נציין שהוא ממש לא לבד במחשבה שהנפש/רוח (anima) אינה אלא "חומר דק" בלתי נראה, כלומר לא ישות העומדת בפני עצמה, אלא חלק בלתי נפרד מגופנו החומרי שמתכלה עמו. נמצא זאת למשל בספרו הנודע של ממשיך אסכולת אפיקורוס, לקוארציו קארוס (מאה 1 לפנה"ס) - De rerum natura - "על טבע הדברים" (חלק שלישי, על הנפש), כשחלק גדול של הפילוסופיה דהיום, אודות מהות הטבע, ההכרה, האלוהים והמוות, אינו אלא הערות שוליים לספר מרשים זה וכתבים דומים מתור הזהב של ההגות היוונית והמשכה הרומית.

נראה שעלינו להודות שתאור העולם כחומר ללא רוח, על הַיֵּשׁ והַאֲיֵן שבו, הוא עולם חסר ולא סביר רציונלית. ישנה סיבה טובה, אם כי לא מוצדקת, כדי להדחיק זאת: בעוד הַיֵּשׁ החומרי שאנו חווים, מוגדר היטב על ידי חוקי הטבע, הזמן והמקום, גם אם נתעקש, אין בידינו כל אפשרות להפוך את הבנת גורם הרוח, כשווה בין שווים עם הַיֵּשׁ. הרוח, עולמנו הפנימי ישארו מושג פרטי, אישי וחוויתי, שתמיד נשאף לשתף עם אחרים, ולצערנו ניוכח תמיד, שלא נחל בכך הצלחה משמעותית. היצירה האנושית היא ביטוי אישי של עולם פנימי, אך תמיד תהיה צל חיוור של "המקור", הכוונה והתחושה הפנימית של היוצר. זה כמו הנסיון שתמיד לא יצלח, לתאר בפרוט ובמדויק חלום, שמי ששומע תאור זה, יחוה בדיוק כמו החולם.

יותר מכך: גם אם מאד מפתה למצוא אינטראקציה, או לפחות השפעה בין רוח לחומר וזמן באמצעות הבעת רצון עז והתכוונות כנים שמשוהו יקרה, ולצורך כך נגייס התעמקות, תפילות ופולחנים מכל הסוגים, לא נצליח באמת. עם זאת, יש להזכיר שלמרות ידעה לא אופטימית זו, אין כל פגם בהתכוונות שמשוהו יתרחש, כולל תפילות ופולחן, למען השראה, להנאה מרגיעה וקורת רוח, או אף בשם הפלצבו¹ כך, שבאופן עקיף, בעצם האופטימיות שנגלה, אולי נשפיע לטובה על עצמנו ועל הסובב, גם אם לעולם לא נוכל להצליח באמת לייצר השפעה שניתן לשחזר ולשלוט בה. יעיל הרבה יותר להשלים ולהקטין ציפיות שניתן לשנות את המציאות סביבנו ולשלוט בה באמצעים רוחניים בלבד, יהיו אשר יהיו, כי מטבע הדברים המציאות תטפח על פנינו ונגלה שזו אשליה עצמית, אלא אם נחוש בטוב להשלות עצמנו תדיר, שגם בכך אין רע בדרך כלל.

כאן נסגר המעגל. נראה שמה שלמדנו מאבותינו שעוד מקדמת דנה אכן הבינו את שאנו מנסים כיום להבין, או אף להמציא מחדש: כולנו נסכים על הַיֵּשׁ, בהבדלי פרשנויות, תרבות, ידיעות ודיעות זניחים יחסית. אך את הרוח, התודעה המייצגת את עולמנו הפנימי שעל פיו אנו מתנהלים, לא נדע ולא נתפוס, רק נראה בה מתווך בין הַיֵּשׁ לבין הַאֲיֵן. לכל היותר נמצא תובנות מודרניות כהערות שוליים לתובנות של חוכמת אבותינו שדשו בעניין. נראה שהמדע, הפיזיקה ומדעי החיים, שהחלו בקול תרועה רמה בעידן הרנסנס של ההשכלה עם תום ימי הביניים, מדשדשים כיום, והציפיות שתלו בהם למצוא הסבר מכוון בעצם הבנת מהות החומר, מהו העולם ולמה הוא כזה ולא אחר, ומה אנחנו, ולמה לא אחרת, התפוגגו במקצת לטובת הרוח שמושמת שוב במרכז. נראה שמיטב המוחות בהגות ובמדע של היום, עומדים חסרי אונים אף הם מול הפרגוד, אותה מטפורה יהודית מדרשית-קבלית שמימית, שהוא המחסום האולטימטיבי, שאותו אי אפשר להרים בכוחות אנוש קוגניטיביים, וכך נמנע מאתנו היכולת לדעת, לשמוע, וודאי לראות "מה מעבר", או ליתר דיוק, מה מניע ומנהל אותנו.

אין סיום טוב יותר לדיון זה מהאמרה: **"הידע האמתי הוא להבין שלמעשה איננו יודעים גם את מה שאנו סוברים שאנו יודעים"**, אך מתוך כך נמצא נחמה, ועמה השלמה: יש בידינו החופש להחליט איש לנפשו, כיצד להתייחס ולהכיר את הרוח, זו הנושבת מבחוץ אלינו פנימה, וזו המקננת בגוף מלכתחילה, כהשראה כיצד לנהל את חיינו, השקפת העולם ואמונתנו באופן יציב יותר, אמין, בטוח ומפוכח, ובכך להעצים את איכות חיינו. ■

1 **פלצבו** - השפעה חיובית מובהקת וממשית בעקבות אמונה לאפקטיביות טכסים, פולחנים, עצמים, תרופות דמה וכד' על תחושות קשות, מחלות ומצבים נפשיים, שניתן גם לצפות בפעילות המוחית. המושג נפוץ ברפואה,

במקרים בהם חולה מושפע לטובה על ידי הליך מדומה או תרופה שאין בה כל חומר פעיל שעשויים להשפיע באופן ביולוגי-כימי על הגוף, אלא הכל מתרחש בראש החולה, ששינה את מהלך המחלה באופן שלא ניתן להסבר מדעי.